BESSARIONIS

CARDINALIS NICÆNI

MONODIA

IN OBITU MANUELIS PALÆOLOGI IMP. *

(Nicolao Perotto, archiepiscopo Sipontino interprete. Apud Rzovium Contin. Annal. Baron., ad an. 1472, n. LVI, Græce exstat in bibliotheca S. Marci Venetæ, cod. 533.)

Si flere etiam aliquando fas est, et amaram societatem constituere cantus atque doloris, non video quid tempus huic rei accommodari melius possit, quam præsens, in quo quidquid gaudii, lætitiæ ac voluptatis erat, sublatum atque exstinctum est, et pro his successit dolor, mœstitia, gemitus. Quod nunc esse nobis solatium amplius potest, quam melioris fortunæ spes, quod tantæ infelicitatis remedium? Tondeatur nunc orbis terrarum, mutent universi vestem, lugubrem omnes habitum sumant, et tam insignem calamitatem una voce deplorent. Neque enim mediocrem fecimus jacturam, nec malum passi sumus cui adhiberi remedium possit. Ablatus nobis est repente divus imperator, totius orbis terrarum decus; qui dono quodam Providentiæ rerum gubernacula susceperat, ut tranquillitatem, quietem, felicitatem omnibus præstaret; ut communis omnium pater esset; ut res humanæ dignitate et gloria florerent. Jamjam omnis fortuna mutata est: labuntur omnia in pejus et res ad pristinum statum redeunt. Ma miserum! quantum unius hominis interitu damnum res humanæ fecerunt! Abiit ille atque excessit e vita: nobis nihil præter suspiria, et luctum, et lacrymas reliquit. Abstulit e nobis omnem lætitiam, abstulit felicitatem, abstulit libertatem, et quod omnium pulcherrimum erat, seipsum abstulit. Heu! quis adeo constans, vel durus potius, et vere adamantinus est, qui temperare a lacrymis possit; qui non et animo commoveatur, et toto corpore perhorreat; qui non quæritet defunctum, ac gemitu, si fieri possit, revocare in vitam contendat? Cur a nobis tam repente evolasti, piissime imperator? Cur manere nobiscum diutius noluisti? Cur regio illo virtutum tuarum concentu frui nobis ultra non licuit? Suscepisti de nobis hactenus omnem curam et ut ipsi tuti ac laboris expertes viveremus, tu solus maxime semper elaborasti. Testantur hoc populi omnes; testantur omnes provinciæ; terra omnis et maria omnia testantur. Nunc vero bona omnia tecum ferens abiisti. Quæ jam nobis esse sine A te vitæ jucunditas potest, vel potius quomodo vivere sine te amplius possumus, quasi corpora quibus sublatum sit caput? Mortui enim jam omnes videmur, et ad nihilum redacti sumus. Sol, qui terrarum opera fulgentibus radiis lustras, heu! quam infaustum atque infelicem hunc diem nobis illucescere fecisti! Heu! quam acerbum, indignum ac miserabile spectaculum ipse vidisti! Melius certe fuerat, te sub terris duntaxat errantem, in perpetuis nos tenebris relinquere, quam radiorum tuorum splendore illustrare superiores plagas ut infelicibus oculis bustum hoc cerneremus regii corporis, quod tot pro nobis labores, tot vigilias, tot pericula sæpe subierat. O quales radios occidens, quales rursus oriens emisisti! Correptus est B morbo optimus imperator, corpus ejus ita non modo ætate, sed variis etiam laboribus, confectum ac debilitatum erat, ut suspicari mox omnes cœperint quod evenit, tantusque animos omnium repente metus invasit, ut nihil indignius esse ferendum videretur.

Heu! quot preces, quot supplicationes, quot vota pro illius salute, vel potius pro totius orbis terrarum incolumitate omnium generum, ætatum, ordinum fuere! Nemo erat qui mori potius illo superstite, quam mortuo illo vivere amplius vellet. Salutem illius suæ quisque saluti anteponebat: sciebant namque singuli salutem suam ad singulos homines pertinere, illius vero incolumitatem omnium mortalium et totius orbis terrarum esse C communem. Ille enim universum orbem quasi firmissima quædam columna sustinebat, nec labefactari, vexari, everti ullo procellæ genere patiebatur; sed æquo virtutum omnium, quibus præditus erat, temperamento firmum ac stabilem in medio regebat. O quibus artibus, quo labore fundavit imperium, qua virtute firmavit ac stabilivit libertatem, qua clementia auxit populorum suorum fortunas, quietem, felicitatem! O eximiæ principis admirabilesque virtutes, quibus omnibus omnes superabat, prudentia fortes vincebat, fortitudine prudentes,

* Anno 1419 defuncti. Hæc juvenis adhuc Bessario peroravit. Manuelis scripta collegimus in tomo nostro CLVI.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΠΑΤΡΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΒΥΖΑΝΤΙΝΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΔΑΦΝΗ ΠΙΕΤΣΙΟΣ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΠ. ΔΑΦΝΗ Θ. ΠΙΕΤΣΙΟΣ

Dr. A. Ec. T. T. ICZ NHUA 2006

vel ut rectius loquar, consilio callidos, viribus robustos anteibat. Atqui temperantia nemo ei par fuit. Justitia omnibus, qui unquam Romano imperio præfuerunt, habitus est præstantior. Quid fidem ejus commemorem? quid facilitatem? quid ingenium? quid eximiam rerum omnium scientiam? quid liberalitatem? quid animi magnitudinem? quid humanitatem, mansuetudinem, comitatem? Me miserum! ita lacrymis ac dolore debilitor, ut præ nimio mœrore referre virtutum ejus excellentiam non possim. His omnibus nunc infelicissimi hominum privati sumus. Heu! quantam jacturam non una gens, nec unius civitatis populus, sed omne Christianorum genus in præsentia fecit! O misera hominum conditio! o spes inanes! o dulce quondam nomen imperii! o toties desiderata et aliquando restituta Græcis libertas! o jus inviolabile et sanctissimæ leges! huccine tandem omnia recidistis? hem! quo pervenimus? hem! quo miseriarum et calamitatis redacti sumus? Luget nunc senatus, mœrent principes, provinciæ omnes queruntur, plorant urbes, flent municipia, squalent coloniæ, domus afflictantur, agri denique ipsi tam mansuetum, tam pium, tam salutarem principem suspiriis, et lacrymis, et fletu prosequi videntur. O tempus! siccine superioribus malis, ultimum hoc, et omnium, quæ passi unquam fuimus, maximum atque indignissimum addere debebas? siccine cæterorum malorum famam ac recordationem postremi hujus magnitudine obscurare? Etenim quæcunque nobis ante hoc adversa contingebant, utpote bella, conflictus, cædes, spolia et alia quæ ex iis sequi consueverunt divina illa Imperatoris sapientia emendabantur in melius. Nunc autem ab illo relicti, quem alium habemus ad quem confugere, quem appellare, cujus præsidium implorare possumus? Deventum est ad extrema malorum omnium, facti sumus quasi pupilli orbati patre, a quo nostro omnis vita pendebat, cujus assiduo labore omnis nos laboris expertes vitam ducebamus amœnissimam. Jam vero longe nobis emori præstaret, quam in tanta calamitate et miseria vivere. Etenim male vivere, ut poeta inquit, laboriosa res est. O magnum atque intolerabilem dolorem, qui omnes pariter invasit, et neminem reliquit intactum; non virum, non mulierem, non juvenem, non senem! O lugubrem illam famam ac minime optabilem quæ passim pervagata omnes ad funus piissimi imperatoris excitabat! o infelicissima mors illius cujus in vita salus orbis terrarum nitebatur! O suspiria, o lacrymæ, o singultus, o voces acerbissimæ, o amarissimi clamores, o gemitus, o fletus, o luctus omnis sexus, ætatis, ordinis, conditionis! Alii quidem dominum quærebant, alii patrem patriæ, alii imperatorem, alii patronum, alii magistrum, alii juris et legum conditorem, omnes vero eum, qui pro omnibus, ut ille inquit, omnia factus erat. O gravis atque aspera inter eos qui aderant contentio! certabat quisque ut fletu superior videretur. O lacrymarum A torrentibus obruta tellus ferebatur funus procerum manibus. Undecunque vero civium atque exterorum multitudo confluebat, implentes vias et miserabili gemitu aerem atque æthera complentes. Una omnium vox, onus clamor, unus gemitus erat. Iste vero silens ac mortuus jacebat, nec quæ gerebantur sentiens, nec hominum clamores intelligens. Nihil præter inane cadaver conspiciebatur, et quasi natus unquam non fuisset, aut nunquam imperasset, aut tot annos non vixisset, prorsus omni sensu erat destitutus. Petebatur quidem ab eo ratio cur nos deserere voluisset; pro responso silentium erat. O taciturnitatem invisam et a nobis minime exspectatam! Ubi est lingua illa tam erudita, tam suavis, ex qua melle dulcior exire B oratio solebat, cujus motu omnia tonare videbantur, cujus ubertas omnem aperiebat quæstionem, omne dubium solvebat, ita vero docebat cuncta, ita sæpenumero auditores excitabat, ut non tam suadere quam rem ante oculos ponere, nec tam accendere alios quam ipse ardere videretur? Unde nunc tam repentinum silentium? Unde tam subita mutatio? An te quoque, optime imperator, superare mortis sævitia potuit, quem Atlanticum pelagus pro nobis periclitantem vidit, quem Italia aspexit, et quæ ultra Italiam sunt occiduæ gentes? Ad quas cum petendi adversus Barbaros præsidii gratia profectus fuisses, maximo in honore habitus fuisti. Ex quo facile perspeximus non pecuniarum C multitudine, non copiarum numero robur imperii contineri, sed virtute, moderatione ac sapientia principis. O prudentia singularis, quam Latini homines, et natura et multarum rerum experientia prudentissimi, admirari ac stupere solebant, qua adhibitis eloquentiæ suæ nervis, facile Medos et Persas induxit, ut adversus impium illum Turcarum imperatorem arma capesserent, quibus ille parvo interjecto tempore, victus ac profligatus debitas scelerum suorum pœnas luit. Taceo quoties sine armis, sola auctoritate et prudentia, quod pulcherrimum victoriæ genus est, hostes superavit, quamque armis quoque quando res ferret, ita utebatur, ut merito et fortissimus et rei militaris peritissimus haberetur. Quot urbes nuper, quot D oppida, et situ et natura locorum munitissima, in Peloponneso recepit! Nonne etiam maximam Thessaliæ partem imperio suo adjecit? Idem et armis strenuus erat, et consilio providus; habebat enim Thucydidem secum, et Xenophontem, et si quis his similis erat, quorum consilio continuo utebatur: ex quo fiebat ut, quemadmodum inquit Homerus, et rex optimus esset et bellator fortissimus, et quod nos addimus, facundissimus orator. At ubi nunc hæc omnia sunt? Ubi plausus, et praeconia, et laudes? ubi populorum ineffabilis illa voluptas, quam ex principis virtute, moderatione, clementia, tantam percipiebant, ut, illo imperium regente, beatissimi sibi esse viderentur? O summa rerum tranquillitas! Illo pro nobis laborante, se-

curi otio fruebamur. Quis nobis modo imperatorem reddet, quis patrem, quis patronum, quis propugnatorem, quis morum et vitæ magistrum, quis dominum tam beneficum et salutarem? Lugeat nunc Christiana respublica, cujus splendidissimus oculus exstinctus est. Incipiat jam terra flebilem cantum; columna corruit qua sustentari solebat. Omnes nunc saccum induant et cinere spargantur. Remedium non habet ista calamitas. Quis nunc claves tanti imperii tenere, quis tractare totius orbis gubernacula poterit? O litteræ, plorate cultorem vestrum. Periit ille qui vos in cœno et sordibus jacentes erexit et quasi e tenebris ad lucem revocavit; qui tanto vos amore prosequebatur, ut nec publica nec privata negotia, nec curæ aut sollicitudines, nec voluptas aliqua nec somnus distrahere eum a vestro consortio posset. Et quemadmodum vos incredibili studio ac diligentia sequebatur, ita cæteros, ut idem facerent, excitabat; nec adolescentes duntaxat, verum etiam senes ad disciplinam hortabatur. Quo factum est, ut plerique quorum ætas jam ingravescens erat, exemplo optimi imperatoris permoti, ad optimarum artium studia se transtulerint. Sic enim natura comparatum est, ut quales sunt principes, tales etiam subditi fiant; et quemadmodum ea a quibus principes abhorrent, omnibus ludibrio sunt, ita quæ illi honorant, coluntur ab omnibus et in pretio habentur. O leges, o judices, o forum, o subsellia, o tribunalia, lugete exstinctum principem qui vobis tribuerat ut propter justitiæ et æquitatis administrationem hæc nomina justissime possideretis. O cives et urbium optimates, mœreto ablatum vobis imperatorem, qui tanta facilitate et prudentia vobiscum de rebus omnibus loquebatur! O pauperes, flete patronum qui vos protegebat, sublevabat, alebat! O quidquid Græci sanguinis usquam est, omnia, ut facitis, lacrymis ac mœrore complete, cum vestro gubernatore privati sitis, qui vos ab omni impetu et procella fortunæ tuebatur, et minantes sæpe bellorum turbines nunc armis et bello, nunc sola prudentia atque auctoritate avertebat. Etenim hoc in primis sapientissimi imperatoris proprium erat, nec tempus, nec modum, nec artes belli et pacis ignorare. Hunc profecto opinor etiam hostes atque inimicos ejus magna ex parte prosequi, ac lamentis, et in tam gravi atque acerbo luctu nobiscum misceri. Vicit omnes principis virtus, cujus tanta vis est, ut etiam ab hostibus honoretur. O Byzantium, Byzantium! omnium urbium clarissimum lumen, decus orbis terrarum, naufragorum portus, miserorum perfugium, præsidium omnium bonorum, qualem imperatorem, quanta sapientia, pietate, clementia præditum hactenus habuisti! qui tibi pristinam libertatem, dignitatem, fortunas, imperium restituit; qui hostes tuos dominari antea solitos, tibi subjecit; qui pacis eis leges præter spem omnium dedit. Heu! in quantas nunc ærumnas incidisti! Infelix! amisisti decus illud atque ornamentum, quod omnium pulcherrimum habebas. Ubi nunc est tua illa aurea cæsaries, ubi mortalibus omnibus gratus aspectus? Heu! quales tibi crines, quibus virtutibus intortos impia mors evulsit! qualem oculum abstulit, quod caput abscidit, et te semineccm ac semimortuam, imo vero mortuam prorsus atque immobilem reliquit! Heu! quam latum et quam spatiosum campum tibi proposuit lacrymarum et luctus, minime quidem tibi optabilem. Verumtamen ita factum est, et tu ista pateris; quid enim facere potes, Deo ita jubente? Stamus nunc tui filii, miserabilem indutí habitum, et flebilem cantum inchoantes. O varii multiplicesque sermones in animo illius, quasi in venerabili quodam diversorio dispositi, et inde veluti ex abundantissimo fonte manantes! Illi quidem fidem, pietatem, religionem extollebant; illi templa, sacrificia, dies festos ornabant; alii de virtute et moribus disputabant; nonnulli vitia insectabantur; plerique, quid agendum, quid vitandum esset, incredibili facilitate, splendore, gratia, disserebant. Testes sunt, qui exstant illius libri, summam doctrinam, singulare ingenium et divinam sapientiam præ se ferentes, quanquam infelicibus nobis longe præstaret vivum illum, ac concionantem admirari, quam post cineres ex illius scriptis vitæ, et virtutis, et morum facere conjecturam. Magnam certe jacturam omnes fecerunt, sed nos in primis qui adhuc adolescentes talem virum, prius fere quam nosse possumus, amisimus. Non licuit nobis orantem sæpius audire, non concionanti plausum reddere, non illi priusquam e vita discederet, primitias ingenii nostri qualescunque essent, offerre. Nunc vero, me miserum atque infelicem! mœroris et lacrymarum et luctus offerre primitias cogimur. Heu! in quæ tempora reservati sumus, quam amarum nobis certamen, mors invida, proposuisti! O clades omnibus quæ unquam fuerunt cladibus major! quomodo vivere amplius poterimus! quomodo infelicem hanc animam, quantulumcunque vitæ supersit, in tanto luctu ac mœrore traducere! Ubi nunc est regius ille pro nobis semper pervigil oculus quem nunquam vincere somnus poterat, rerum, ut Homerus inquit, omnium domitor. Vigilabat illo noctes totas, aut meditans aliquid, aut legens; dies in sermonibus atque negotiis consumebat. Optime imperator! quomodo sustinere sub hoc amaro lapide tantum otium poteris, qui quasi pennas habens, circumvolitare totum orbem solebas? Quomodo tam diuturnum silentium ferre, cujus oratio, quasi cantus Sirenum, demulcebat hominum aures, et quasi magnes ferrum, quocunque vellet, semper trahebat? Verum tu quidem ablisti, et ad meliora habitacula vocatus migrasti in cœlum, ubi perpetuam sedem fide, religione, virtute tibi paraveras. Nos autem cur in tanto luctu et mœrore, et lacrymis reliquisti? Cur discedens omnes non vorasti? Mori enim tecum quam sine te vivere commodius fuisset!

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΑΠΘ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΕΠ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ Θ. ΠΕΤΡΟΥ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ
ΙΚΑΙΝΑ 2006

BESSARIONIS HIEROMONACHI

IAMBI

IN OBITU THEODORÆ AUGUSTÆ

(Leo Allat. *De consensu*, p. 983.)

Narrat Theodosius Zygomala, epistola ad Martinum Crusium, in obsidione Constantinopolitana atrox Constantini imperatoris facinus; quippe qui sacrorum mysteriorum participes factos liberos, affines atque propinquos, decolliari jusserit, ne in Turcarum servitutem venirent : Φέρεται δὲ λόγος, ὅτι πρότερον μεταδοὺς τῶν θείων μυστηρίων τοῖς παισὶν αὐτοῦ, τῇ βασιλίσσῃ καὶ πολλοῖς συγγενέσι, καὶ οἰκείοις, ἅπαντας ἀποκεφαλισθῆναι προσέταξεν, τοῦ μὴ αἰχμάλωσίας τυχεῖν. Βασιλίσσης ὄνομα ὑστάτης οὐκ οἶδα. Ἠρώτησα γὰρ πολλοὺς καὶ οὐδείς μοι εἶχε λέγειν ἀληθείας ῥήματα, ἢ γραφὴν δεῖξαι. *Fertur hunc, postquam prius sacra mysteria liberis suis et imperatrici et multis consanguineis et propinquis impertiisset, hos omnes decollari jussisse, ne in hostium potestatem vivi inciderent. Imperatricis ultimæ nomen nescio, licet multos interrogaverim ; sed nemo mihi veritatem dicere potuit, aut historiam ostendere.* Rumor hic falsus omnino est. Constantinus enim neque filios habuit, et demortuis illius uxoribus, priore Theodora, principis Caroli filia, et secunda Æcatharina Catalusia, domini Lemni insulæ, antequam tertiam duceret regis Iberorum filiam, cum qua contraxerat matrimonium, Turca Constantinopolin invasit, eoque contrucidato occupat. In primam Theodoram, quæ in partu occubuerat, sunt apud me iambi sepulcrales Bessarionis, adhuc hieromonachi, ut ea ferebat ætas, non inelegantes. Ut varietate tædium effugias, lector, et mutatione rerum animum leves, eos hic apponam.

Ἦν ἄν τις εἴποι μηδαμῶς ἐνδοιάσας
Μίμημ' ἀνεξέλεγκτον οἵας εἰκόνος,
Ἄγαλμα καλοῖς, φεῦ! ὅσοις διαπρέπον,
Στήλην χαρίτων καὶ φρονήσεως ὅρον,
Γένους τε κόσμον καὶ ξυνὴν πανδαισίαν.
Ταύτην ὁ λυγρὸς οὑτοσὶ κρύψας τάφος
Ἄψυχον, ἄπνουν, καὶ λόγου παντὸς δίχα
Δείκνυσι πᾶσιν. Ὦ ξένου μυστηρίου!
Ταύτῃ Λατίνων ἐκ γένους βλαστησάσῃ
Ῥίζης ἀνασχούσῃ τε τῆς Ἰταλίδος
Γονεῖς ἀγαθοὶ πατέρες φίλου τέκους
Ὤφθησαν ὄντες σφῶν γένει κόσμος μέγας.
Ὡς οὖν ἔχουσα καὶ γένους τε, καὶ τρόπου
Ἁρμόζεται δὴ πρὸς γάμου κοινωνίαν
Ἄρην πνέοντι, καὶ φόνους ἐν ταῖς μάχαις
Αἰσθήσεως θρόνῳ τε καὶ φρενῶν βάθει
Δεινῷ μαχητῇ Κωνσταντίνῳ δεσπότῃ.
Καταξιοῦται βασιλείου καὶ λέχους
Καὶ κλήσεως πρός. Καὶ γὰρ εἶχεν ἀξίως.
Συζήσασα δὲ χρόνον βραχὺν, καὶ πάνυ
Τούτῳ, μετέστη πρὸς μονὰς οὐρανίους
Ὠδῖσιν αὐταῖς προσλιποῦσα τὸν βίον,
Ὅπως ὀδυνῶν ἐξιοῦσα τοῦ βίου
Χαρᾶς ἀλήκτου τῆς ἐν Οὐλύμπῳ τύχῃ
Ἣν μὴ μαραίνει μηδὲ καλύπτει χρόνος,
Πολυοῦσα πάντως, καὶ ἐφευροῦσα στέφος.

A Quam sane quis dixerit minime dubitans imitationem omni reprehensione superiorem unius imaginis, statuæ bonis, heu quantis! excellentem, simulacrum gratiarum, et prudentiæ terminum, et generis ornamentum, et convivium lautissimum omnibus expositum. Hanc terra, hoc cum abscondisset sepulcrum exanimem nec spirantem, et omni sermone destitutam, omnibus monstrat. O admirandum arcanum! Huic, ex Latinorum genere pullulanti, exortæque ex radice Itala, progenitores boni parentesque amici surculi visi sunt esse, proprioque generi magnum ornamentum. Tanquam itaque ea, quæ et genere et moribus præcelleret,
B conjungitur in matrimonii societate Martem spiranti, necesque in conflictibus, sensus mentisque profunditate experto bellatori Constantino despotæ; et toro imperiali digna fit, nec non et appellatione, quibus indigna non erat. Cum quo cum vixisset parvum *nimium* ad *tempus*, ad mansiones cœlestes translata est, in ipsis partus doloribus vitam linquens, ut e vitæ doloribus exiens, lætitiæ nunquam desinentis in cœlo particeps fieret, quam non tabefacit neque obscurat tempus, amoribus omnino indulgens, et coronam possidens.

Frustra ergo ultimæ imperatricis, quæ nulla erat, nomen quærimus. Nec alii illi propinquiores Andreæ, Manuele et Joanne Thomæ Palæologi despotæ filiis, qui excidio supervixere, ut alii commemorant. Quamvis verum sit, nocte ante funestum illud excidium, imperatorem aliosque primarios viros in augustissimum Sanctæ Sophiæ templum ingressos, precibus ibidem et lacrymis effusis, sacramenta et immaculata mysteria percepisse, et in palatium cum regressum, veniam ab omnibus petiisse; tum demum ad bellum se accinxisse.

BESSARIONIS

EPISCOPI TUSCULANI, CARDINALIS NICÆNI

DE EA PARTE EVANGELII JOANNIS

UBI SCRIBITUR :

Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ; *Si eum volo manere donec veniam, quid ad te ?*

ERUDITA ET VALDE UTILIS DISCEPTATIO *.

—

Reverendo ac erudito Patri D. Ulderico FABRO, cœnobii Dominici Sepulcri in Denkendorf præposito dignissimo et patrono suo de se bene merito, Joannes Alexander BRASSICANUS jureconsultus S. D. P.

Video quosdam in eam opinionem, et illam quidem mire perversam, adductos esse, Præsul ornatissime, ut infelicissimum tot sectarum atque doctrinarum proventum, quibus inter se minus quam horologiis convenit, jam non in angulis tantum, qui γωνιοβομβυκῶν mos est, sed propalam et publice pro suggestu Græcis litteris imputent. Qua re quid vel indignius cogitari vel ineptius etiam dici possit, quis ex iis qui vel mediocriter eruditi sunt non intelligit ? Sic et terræ matris beneficia, si diis placet, accusemus ; sic elementa damnemus ; sic denique, ut ille inquit, θεῶν ἐρικυδέα δῶρα in jus rapiamus, quæ omnia et inculpata et nostris usibus ubique servientia, nos ipsi qui abutimur, deteriora et merito reprehendenda efficimus. Quoniam autem, Ulriche præstantissime, cum superioribus diebus in cœnobio tuo essem, de eadem illa re, quæ tua est egregia eruditio cum summa modestia conjuncta, et exquisita suavitate verborum, et acerrimo cum judicio dissertabas, arbitratus sum me non vulgare operæ pretium esse facturum, si simul et tui demerendi studio, et illius præposteræ opinionis confutandæ causa, D. Bessarionis cardinalis doctissimi commentariolum in hoc argumenti genere doctissimum ad te mitterem. Nam ex illo, quod alias te comprobasse certo scio, liquido intelligis, quis usus sit Græcarum litterarum, præsertim in libris sacris, quæ necessitas, quæ dignitas, et quæ tandem illarum ratio habenda sit. Quando qui hoc præsidio carent, fieri non potest, ut non pueriliter hallucinentur, ut non graviter impingant, ut non omnium maximo malo cæcutiant. Deprehendes etiam, quodnam felicioris interpretis officium, quæ cura, quæ diligentia esse debeat, quam non temere de translationibus judicandum sit. Id quod hac ætate peculiare vitium est, interpretem videlicet in hujus linguæ versione damnare, in qua vix ultra alphabetum progressus fueris. Cujus rei vel unus ille sedentarius sutor, cum contra Erasmum scriberet, pulcherrimum specimen dedit. Insunt præterea et alia huic libello lectu dignissima et huic sæculo quasi nata, quem tu, veluti perpetuo consuevisti, eo animo accipe quo nos tibi dedicavimus. Sic certe significationem aliquam dare volui, ut qui nihil non tibi debeo, vel aliquam mediocrem portionem persolvisse videar, donec ex omni parte solvendo esse possim. Vale, præposite optime, ac amice charissime.

Viennæ Austriæ, anno a nato Jesu 1532, mensis Januarii die 3.

SAPIENTISSIMI D. BESSARIONIS

S. R. E. CARDINALIS

In illud Evangelii secundum Joannem : Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ; *Si volo eum manere donec veniam, quid ad te ?*

—

Cum nuper sacrum Evangelium Joannis Evangelistæ in ejus festivitate Latine legeretur, ventumque esset ad eam partem ubi Petrus a Salvatore de Joanne quærens, inquit, *Hic autem quid ?* et Dominus respondit, juxta Græcæ quidem litteræ veritatem : *Si eum volo manere donec veniam, quid*

(1) Hagenoæ, ap. Joan. Secerium excudebatur anno a Christo nato MDXXXII, mense vero Februario. Exstat in bibliotheca Mazarinæa sub num. 11,621.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΠΙΚΟΥΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΠΕΤΣΙΟΣ
Ε.Κ.Α.Τ.Π.Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006

ad te? juxta Latinam vero interpretationem : *Sic eum volo manere donec veniam, quid ad te* [1] ? Quæsivit a me quidam, an recte interpres eam particulam in Latinum vertisset? Cui ego : Recte quidem ab initio translatam fuisse arbitror, et *si*, non *sic*, ab interprete scriptum exstitisse ; sed postea (quod accidere frequenter solet) vitio dormitantis librarii, *si* conjunctionem in adverbium *sic* fuisse conversam, una littera addita. Facilis est enim ad errorem lapsus, quoties dictio aliquid significans in dictionem aliud significantem, una duntaxat addita vel detracta littera, commutari potest. Tum alii quidam ex his qui aderant, contradicere, non *si*, sed *sic* legi debere asseverantes beneque se habere Latinum sermonem dicentes, et aut rectiorem esse Græco, aut illo non minus rectum, quandoquidem sive *si*, sive *sic* dicatur, eadem sit utriusque sententia. Quod vero rectius se haberet sermo Latinus, minime ausi sunt prosequi, stulte id a se dictum intelligentes, et contentionis potius gratia quam veritatis. Siquidem Evangelista Joannes et Evangelium suum Græco, non Latino sermone composuit, et ἐάν conjunctione usus est, quæ, in Latinum versa, *si* absque ulla ambiguitate significat. Interpres vero, quicunque is quidem fuerit, nec tanta Spiritus gratia, quanta Joannes illustratus fuisse existimandus est, et verbo usus est ad errorem proclivi, quippe addita *si* conjunctioni, per ignorantiam sive incuriam librariorum, e littera, omnis sententia subvertitur et pro conjunctione, quæ dubia est, adverbium efficitur affirmandi. Quod vero æque bene Latinus sermo se habeat, argumentis quibusdam conati sunt ostendere, quæ breviter hoc loco referenda existimavimus, et ad ea quantum divinus favor concesserit, respondendum. Primo enim id auctoritate Hieronymi et Augustini et aliorum Latinorum doctorum confirmant, quos eo in loco non *si*, sed *sic*, scripsisse et ita eam partem exposuisse constat. Hos enim non est verisimile et veritatem latuisse, qui et sapientiores nobis fuere et non modo Latinæ, sed etiam Græcæ linguæ doctiores, quando præsertim ante ipsorum quoque ætatem non *si*, sed *sic* apud Latinos scriptum fuisse animadvertitur. Post hæc asserunt, nihil in sacra Scriptura innovandum esse, præcipueque in Evangelio, ubi vel unum apicem, aut unum iota immutare nefas est. Daretur enim hoc modo facultas volentibus Scripturam sacram corrumpere, quod nullo modo est permittendum. Cum igitur apud Latinos Evangelium sic habeat, asseri aliter mutarive sine crimine non posse. Præterea *si* conjunctionem inquiunt aliquando affirmative, nonnunquam vero et dubitative accipi, et cum præsenti vel præterito indicativo adjungitur, quæ tempora certiora sunt et quasi determinatam rem notamque significant, affirmative capi, cum vero subjunctivo adnectitur, dubitative. Quod si futuro jungatur, tunc propter incertitudinem sui, nec cum indicativo omnino affirmare, nec cum subjunctivo prorsus esse ancipitem ; præsenti vero etiam subjunctivo adjunctam, certitudinem significare. Hanc eorum sententiam quibusdam Virgilii ac Ciceronis exemplis nituntur affirmare. Cum igitur apud Græcos ita scriptum sit, ἐὰν θέλω, hoc est, *si velim*, procul dubio certitudinem utrobique significari asserunt. Ideoque seu, *si velim*, ut Græci, sive *sic volo*, ut Latini, dicamus, unam prorsus et eamdem esse sententiam. Postremo ubi negatio, inquiunt, vel ambiguitas locum non habet, indicativo cum *si* conjunctione utendum est. In hoc vero, de quo loquimur, Evangelii loco, nulla habet locum ambiguitas. Indicativo igitur adjungenda illa conjunctio, et, *si volo*, dicendum, quod idem est ac si diceretur, *sic volo* ; idcirco, *sic volo* in Evangelio legendum. Quod vero hæc duo idem significent, hujusmodi confirmant exemplo. Si quis enim, inquiunt, alicui in die Veneris carnes edenti ita dixerit, Tunc die Veneris carnes edis ? et ille ita respondeat, Si edo, quid ad te? Profecto *si edo* idem est ac si diceretur, *sic edo*, vel *ita edo*, quid ad te? Quemadmodum igitur *si edo* et *sic edo* unum sunt, ita etiam *si volo* et *sic volo* idem esse fatendum censent. Quod si quis causam flagitet cur Evangelista dixerit, *Et non dixit Jesus quod non moritur*, sed, *Si eum volo manere*, nihil eum dicere asserunt : primo enim non vim et sensum verborum, sed verba ipsa ab Evangelista negari, deinde et *sic volo* significare sic velle eum manere, sed voluisse Christum reprehendere Petrum, veluti quæritabundum de his quæ ad se minime pertinerent. Concludunt ergo injuriam fieri Evangelio, si quis hunc locum mutet, moriendumque potius esse quam tale aliquid tentandum ; nec debere quemquam catholicum putari, qui mutandam hanc Evangelii auctoritatem existimet, censendumque eum qui id ausus fuerit, etiam pejora facturum addita ei auctoritate atque potentia.

Hæc quidem illi. Nos vero ad ea hunc in modum respondemus. Oportet enim qui aliquid ex una in aliam transfert linguam, et linguam ipsam nosse quam transfert, et ejus non modo sententiæ veritatem, sed etiam verba de verbis exprimere, idque præsertim in sacris litteris, ubi non modo verba ipsa custodiri, sed ordo quoque verborum, quoad ejus fieri potest, servari debet. Siquidem in sacra Scriptura etiam ordo ipse verborum, ut Hieronymus ad Pammachium scribens inquit, mysterium est ; periculosum est enim aliquid in ea mutare, nisi proprietas linguæ, in quam fit translatio, tantam interim observantiam non patiatur ; tunc enim licet diversorum verborum ambitu eamdem fideliter repræsentare sententiam. Sed hoc in præsentia locum non habet. Cum hæc ita sint, illud quoque animadvertere convenit, quod licet nonnullorum opinio fuerit, beatum Joannem Evangelistam non-

[1] Joan. xxi, 22, 23.

dum vita functum esse, sed secundum Christi adventum vivendo præstolari, vera tamen sanctorum doctorum sententia est, mortuum eum esse, non tamen per martyrium, nec infirmitate primo maceratum, vel mortis dolore et angustia oppressum, sed sua sponte, dum sanus esset, ad sepulcrum, ejus jussione per discipulos fossum, descendisse, jacuisse, spiritum Creatori reddidisse et ad patres appositum fuisse. Legant qui volunt Hieronymum in Prologis, tum ejus, de quo loquimur, Evangelii Joannis, tum libri Apocalypsis, cujus ea sunt verba quæ modo retulimus. Legant Augustinum super Joanne ubi de hac quæstione agitur. Legant Chrysostomum in multis locis, cæterosque quamplurimos et cum tot tantisque doctoribus idem ipsi quoque sentiant (ut fas est). Nam etsi aliqui ex recentioribus aliter senserint, nonnulli tamen ex eis, et li quidem inter illos doctiores habiti, illis aperte contradicunt, eorum quos diximus doctorum sententiam probantes, et quantum in eis est, de novo excogitatis rationibus corroborantes, adeo ut hæc sanctorum de morte Joannis opinio aut necessaria sit et omni dubitatione carens, aut si dubia sit, apud paucissimos sit dubia, quod et pium non sit dubitare. Tamen ut disputationis gratia in præsentia concedatur, illud certe manifestum est, mortuum esse Joannem, plus certi habere quam ambigui : vivere vero, certi nihil, sed ambigui plurimum, cum nullus ex priscis Patribus sanctisque doctoribus id affirmet. Neminem præterea latere debet, sacros libros Veteris Novique Testamenti ab ipsis Ecclesiæ nascentis exordiis apud Latinos tum ex Hebræo ut veteres, tum e Græco, ut et novos et veteres, per Septuaginta Interpretes editos fuisse longo ante Hieronymum tempore, trecentis scilicet et amplius annis, qua editione sancta Latina Ecclesia tunc utebatur, eamque veteres sanctissimi doctores, Cyprianus, Hilarius, Augustinus, Hieronymo coætaneus, imo vero illo sene ipse juvenis, exposuere. Multos præterea fuisse sacrarum litterarum e Græco in Latinum interpretes, testatur Augustinus in tertio *De doctrina Christiana* libro, ita inquens : Qui enim Scripturam ex Hebræa in Latinam verterunt linguam, numerari possunt; qui autem e Græca interpretati sunt, nullo modo. Hanc tantum Scripturam multo post tempore superveniens Hieronymus, egregius doctor, denuo veterem ex Hebræo, novam e Græco fonte traduxit; qua in re etsi multis præbuit latrandi contra se causam, multa tamen aliter quam edita a prioribus fuerant dictavit, et, ut ipse dicit, emendavit atque correxit, nec cæteras solum Scripturæ partes, sed ipsa quoque Evangelia. Hæc enim sunt ejus verba adversus detractores suos, quæ modo retulimus. Ita tamen probata ab omnibus ejus translatio fuit, ut antiqua, vel, ut verius dicam, tot antiquis interpretationibus oblitteratis, Hieronymiana duntaxat A traductione catholica utatur Ecclesia. Legat qui vult ejus ad Pammachium *de optimo genere interpretandi* epistolas, ad Marcellam *contra detractores suos*, ad beatum Augustinum quamplurimas ejus defensiones, et ita esse intelliget. Quid vero ad Damasum pontificem Romanum in præfatione super Matthæum scribat, si libet, videamus. Novum, inquit, opus me facere cogis ex veteri, et post exemplaria Scripturarum toto orbe diffusa, quasi quidam arbiter sedeam, et quia inter se variant, quæ sunt illa quæ cum Græca consentiant, veritate discernam. E quibus omnibus luce clarius apparet, liceatne, et pium an nefas sit sacram Scripturam ex alia translatam lingua ad originalis linguæ, unde traducta est, veritatem reducere. Post hæc memoB ria repetenda sunt, quæ sancti doctores de profundo multiplicique sacrarum Scripturarum intellectu edixerint, quanta de varia ejusdem dicti expositione non modo sentiunt, verum etiam præseferunt, exponentes eas multiplicibus varitsque sententiis. Hinc est quod sanctam Scripturam profundissimo comparant pelago, ex quo quantumlibet aquæ hauC rias, plus tamen semper est quod superest. Ideirco eam asserunt pluros diversasque expositiones suscipere, omnes tamen veras. Hoc autem adeo plerique omnes affirmant Ecclesiæ doctores, ut supervacaneum sit ad id probandum testes adducere, præsertim brevitati studentibus. Postremo illud sciendum est, exemplaria tribus modis depravari solere, appositione, aut commutatione, aut subtractione. Appositione quidem, cum pro arbitrio nostro id supplere volumus in Scripturis, quod imperfectum ac minus continens existimamus, sicut est in libro Regum, ubi cum tractatur de secunda diffusione Philistinorum in valle Raphaim, infertur : *Consuluit autem David Dominum*, et in quibusdam mendosis codicibus additum reperitur, *Si ascendam ad Philistiim, et dabis eos in manu mea* [1], quod in Hebræo fonte non reperitur, juxta eorum sententiam, qui eam linguam apprime callent. Sed quia in prima Philistinorum diffusione legitur, hic quoque nonnulli censere debuerunt repetendum. At in Genesi eo in loco, ubi dicitur : *Nonne pro Rachel servivi tibi ? quare imposuisti mihi* [2] ? quidam superD fluo addunt *Liam*. Commutatione vero, cum syllabarum aut partium similitudine vel ambiguitate decepti, nunc detrahendo aliquid, nunc addendo, interdum aut mutando ad nostri arbitrii conjecturam, partes pro partibus variamus, ut in Exodo : *Cunctus autem populus videbat voces* [3], pro *videbat* plerique *audiebat* scripsere eo quod vox audiri potius soleat quam videri. Et in Genesi, *Cum Joseph duodecim esset annorum* [4] pro *decem et septem*. Et in Lamentationibus Jeremiæ pro *vastatio et contritio vaticinatio et contritio*. Et in Amos propheta *tonsorem gregis*, pro *tonsura regis*. Subtractione autem, cum de Scriptura minuere aliquid præsumimus, sine

[1] II Reg. v, 19. [2] Gen. xxix, 25. [3] Exod. xx, 18. [4] Gen. xxxvii, 2

quo plenus nihilominus redditur intellectus, ut est illud in Ezechiele : *Et dixit ad virum, qui indutus erat lineis et ait* [1], hoc quod ultimo ponitur, scilicet, *et ait*, si quis præsumeret diminuere, intellectui nullatenus derogaret. Et in Zacharia : *Ipse ædificabit templum Domino et extruet templum Domino* [2], quod postremo ponitur *et extruet templum Domino* de multis exemplaribus detractum est. Quod si quis de his plura desiderat testimonia et latius nosse hanc rem cupit, Nicolaum legat tituli Damasi diaconum et bibliothecæ suffraganeum, virum, quantum intelligere licet, Hebraicæ linguæ peritissimum, qui, Lucii secundi Romani pontificis tempore, ad Petrum basilicæ Sancti Petri canonicum scribens, de sanctæ Scripturæ emendatione multa disseruit. Nobis enim prolixitatem fugientibus, satis est uno vel duobus testimoniis quod probare volumus, astruere, lectorem impigrum ad eos, a quibus nos hæc sumpsimus remittentibus. Plura namque idem Nicolaus ait : Lustrans armaria, nequibam hoc adipisci, veracia scilicet exemplaria invenire, quia et quæ a doctissimis viris dicebantur correcta, unoquoque in suo sensu abundante, adeo discrepabant, ut pene quot codices, tot exemplaria reperirem. usque adeo etiam millesimo fere post interpretationem Hieronymi anno, codices sacræ Scripturæ mendosi atque corrupti erant, et ita inter se in plerisque discrepantes, ut quæ Hieronymus ad Damasum scripserat, eadem Nicolaus, post tot annorum circula, scribat ad Petrum, tot scilicet exemplaria esse quot codices. Addit præterea se nonnulla comperisse de Hebræo abesse quæ tamen in omnibus Latinis codicibus pariformiter reperiuntur. Quod enim in Genesi est, *Dixit Cain ad Abel fratrem suum, Egrediamur foras* [3], quamvis in omnibus Latinis codicibus ita legatur, in Hebraicis tantum illud, *Egrediamur foras*, non esse scriptum ; et eodem modo de cæteris quibusdam ait. Cujus rei causam, sive quod Hieronymus in aliis reperta translationibus, in sua etiam connexuerit, sive ab alio, usu pristino prævalente, postmodum connexa sint, nescire se asserit. Additque hoc sui studii fuisse, quoad potuit, superflua resecare, transformata reformare, et ea rursus addere quæ a præsumptoribus tanquam superflua fuerant amputata. Ita vir ille doctus, etiam longissimo post Hieronymi editionem tempore, multa putavit, imo vero certo tenuit, vel apposita, vel commutata, vel detracta, quemadmodum et ante Hieronymi tempora fuerant, et ideo detrahenda, reddenda, emendanda et corrigenda esse. His igitur ita cognitis, nunc ad rem ipsam de qua quæstio est, veniamus.

Cum sacrum Joannis Evangelium Joannes ipse apostolus et Evangelista, Spiritus sancti gratia plenus, Græco sermone scripserit, nulli dubium esse debet, quamlibet translationem originali litteræ minime respondentem, non rectam esse, sed vitiatam atque mendosam ; opusque esse ut is qui ex una in aliam linguam aliquid transfert, eam ex qua fit translatio, in omnibus, quantum fieri potest, sequatur, si se veritatis interpretem esse atque videri cupit. Quod si quis in interpretis opere error animadvertitur, si qua dubitatio oritur, profecto eo recurrendum est, unde facta est translatio. Audi enim quid beatus Hieronymus in præfatione super Matthæum scribat : Si veritas, inquit, est quærenda de pluribus, cur non ad Græcam originem recurrentes, ea quæ vel a vitiosis interpretibus male dicta, vel a præsumptoribus imperitis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus aut addita sunt, aut mutata corrigimus? Augustinus quoque in secundo *De doctrina Christiana* libro ita inquit : Latinæ quidem linguæ homines quos nunc instruendos suscepimus, duabus aliis ad Scripturarum divinarum cognitionem opus habent, Hebræa scilicet et Græca, ut ad exemplaria præcedentia recurratur, si quam dubitationem attulerit Latinorum interpretum infinita varietas. Rursus : Codicibus emendandis primitus vigilare debet solertia eorum, qui Scripturas divinas nosse desiderant, ut emendatis non emendati cedant. Et iterum : Libros autem Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere non dubium est. Nonne his sanctissimorum doctorum verbis instruimur, cum multa fuisse et esse vel interpretum varietate, vel imperite emendantium vitio, vel dormitantium librariorum incuria depravata, tum ea corrigi licere atque debere? Per illam quippe regulam monemur in inquisitione veritatis atque ejus investigatione ad originalem linguam et exemplaria præcedentia recurrendum esse, ac Latinorum librorum varietatem Græcis cedere oportere. Videndum itaque primo, quomodo se habeat in Græca atque originali lingua, hæc, de qua quærimus, Evangelii auctoritas, et an sermo Latinus Græco consentiat ; quod si dissentiat, an id facile potuerit dormitantium librariorum vitio fieri, et an in aliis quoque simile aliquid fieri potuerit factumve sit absque sancti doctoris peritissimique interpretis Hieronymi culpa aut reprehensione. Deinde aliquot rationibus Græca littera comprobanda ac confirmanda est. Postremo rationes ab adversario adductæ solvendæ sunt.

Apud Græcos manifestus est sensus Evangelii, neque aliqua verborum ambiguitate involutus ; aperte namque apud illos ita scribitur, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σέ ; quod nisi ita interpretatur, ut dicat, *Si eum velim*, vel, *Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?* recte interpretatum esse non potest ; Græca enim illa conjunctio ἐὰν nihil aliud quam *si* conditionalem conjunctionem causalemve significat, tantumque interest inter ἐὰν, id est *si*, et, οὕτως, hoc est *sic*, apud Græcos, quantum fere inter duo contraria.

[1] Ezech. IX, 11. [2] Zachar. VI, 12. [3] Gen. IV, 8.

Siquidem ἐὰν ambiguam, οὕτως vero certissimam rem significat, ut nullo modo suspicari quis possit, librarii vitio hoc apud Græcos evenire potuisse. Nulla enim in una duarum dictionum littera est quæ sit in altera; nulla inter eas est penitus similitudo, quippe ἐὰν tribus litteris componitur quod Latine significat *si*, οὕτως vero, quod *sic* a Latinis interpretatur, quinque litteras habet, tanta inter has duas dictiones apud Græcos differentia est. Quomodo igitur se apud Græcos habeat hic, de quo loquimur, Evangelii locus, et quomodo Latinus sermo in hoc a Græco dissentiat, satis ex his quæ diximus apparet. Quod autem in Latina lingua facile talis error evenire potuerit, in promptu est intuenti, quanta sit harum duarum dictionum *si* et *sic* similitudo atque vicinitas. Unica enim littera *c*, dormitantis lectoris vitio addita, illud *si* et *sic* mutare potuit, quemadmodum *tonsuram regis* in *tonsorem gregis*, et *vastationem* in *vaticinationem* mutata fuisse, non nostra, sed antiquorum doctorum sententia supra demonstravimus manifesteque ostendimus. Idem multis quoque aliis in locis factum exstitisse probari potest. Mox in ipso fere initio ejusdem Evangelii Joannis ubi, Οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, *Nec ex voluntate carnis* [1], ait, imperiti quidam *nec ex voluptate carnis* scribunt, *n* in *p* commutantes, quod scilicet ad carnem pertineat ipsa voluptas. Et apud eumdem post verba Christi quibus affatus est Matrem, et eam Joanni, quem diligebat, commendavit, subjunguntur ipsius apostoli verba de se loquentis, Ἔλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια, hoc est, *Accepit eam discipulus ille in sua* [2], id est, in domum suam traduxit, communiter tamen Latini omnes codices habent, *accepit eam in suam*, *m* littera addita; quasi dicatur, in suam matrem, ob Christi scilicet verba, dicentis: *Mulier, ecce filius tuus*, et ad discipulum: *Ecce mater tua*, quod evenire in Græco sermone non potest, ubi nulla est dubitatio vel ambiguitas; εἰς τὰ ἴδια enim, id est, *in sua*, nomen est generis neutri, casus accusativi, numeri pluralis; εἰς ἑαυτοῦ vero, id est *in suam*, pronomen est reciprocum, numeri singularis, casus genitivi; proinde nullus Græcorum librariorum in ea parte fuisse credendus est error. At de *sua* in *suam* facilis lapsus est, unica littera adjuncta. Manifestius autem hunc errorem probat quod in quibusdam emendatioribus Latinorum codicibus non *in suam*, sed *in sua* scriptum animadvertimus. Rursus apud Joannem ita scribitur: Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον, id est, *Adducunt Jesum a Caipha in prætorium* [3]. Imperiti vero homines *ad Caipham in prætorium* scribunt, quo in loco apud Græcos quidem nulla errori occasio datur, cum ἀπὸ præpositio quæ in *ab* transfertur et πρὸς quæ in *ad*, nullam prorsus inter se similitudinem habent; apud Latinos vero facilis est in errorem lapsus, *d* littera *a* præpositioni addita. Ita in prima Epistola ad Corinthios, ubi Græci scribunt, Οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν, id est, *Omnes enim de uno pane participamus* [4], Latini addunt, *et de uno calice*. Et apud Matthæum cap. XXV, Ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου, id est, *Exiverunt obviam sponso* [5], Latini habent, *et sponsæ*, quæ profecto augurari licet in marginibus olim librorum pro expositionibus posita, ab ignaris deinde librariis orationi intexta fuisse. Item in II ad Corinthios, ubi Græci habent, Εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν, id est, *In faciem ecclesiarum* [6], Latini scribunt *in faciem ecclesiarum Dei*, addentes *Dei*. Et in I ad Timoth., Ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, id est, *Incidunt in tentationem et in laqueum*, Latini addunt *diaboli*, quasi volentes supplere quod imperfectum et minus continens videbatur. Multa hujusmodi, per omnes sacrarum litterarum libros addita, diligens investigator inveniet, quæ nos, brevitati studentes, inpræsentiarum omisimus. Per subtractionem etiam itemque per commutationem ejusmodi errores posse fieri, satis, ni fallor, ostendimus, ne amplius in his nobis immorandum foret, paucis multa comprehendere volentibus, nisi quædam adhuc summa addere nos beatissimi doctoris Augustini compelleret auctoritas. Hinc in II *De doctrina Christiana* libro ita inquit: Ex ambiguo linguæ præcedentis plerumque interpres fallitur, cum non hanc sententia nota est, et eam significationem transfert, quæ a sensu scriptoris penitus aliena est, sicuti quidam codices habent, *Acuti pedes eorum ad effundendum sanguinem* [7]; ὀξὺς enim et *acutum* et *velocem* apud Græcos significat; ille autem vidit sententiam, qui transtulit, *veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*. Et alia quidem non obscura, sed falsa sunt, quorum alia conditio est. Hinc est illud quod quia *moschos* Græce *vitulus* dicitur, quidam non intelligentes, plantationes *vitulamina* interpretati sunt, qui error tam multos codices præoccupavit, ut vix inveniatur aliter scriptum. Sed de his satis. Nunc ad comprobandam corroborandamque litteram Græcam nostra vertatur oratio.

Probavimus per sanctorum doctorum auctoritatem, et quidem satis, ut arbitror, Joannem Evangelistam mortem obiisse. Hoc ante omnia Latinæ litteræ manifestissime contradicit in qua dicitur, *Sic eum volo manere*; non enim ita voluit, quandoquidem non ita fuit; nam si ita voluisset, ita profecto fuisset: aut igitur mentiemis, aut pueriliter contendentis verba forent, ex illius ore prodeuntia, qui contraria iis quæ loquebatur volebat. Sed hæc de Salvatore cogitare nefarium est. Etenimvero igitur quod nolebat, non dixisset; et quoniam eum nolebat in hac vita secundum ejus adventum exspectare, non dixisset, *Sic eum volo manere*. Quid quod sequens et pene continuata

[1] Joan. I, 13. [2] Joan. XIX, 27. [3] Joan. XVIII, 28. [4] I Cor. X, 17. [5] Matth. XXV, 1. [6] II Cor. VIII, 24. [7] Psal. XIII, 3.

oratio hoc ipsum ostendit; mox eam sanctissimus Evangelista Joannes opinionem condiscipulorum, quam ex Salvatoris sermone conceperant, dicentes discipulum illum non moriturum, his verbis arguit, dicens : *Et non dixit Jesus*, Non *moritur*, sed *Si eum volo manere donec veniam*. Quod perinde est ac si eos errasse diceret, quod in eum sensum verba Christi accepissent. Quod si, *Sic eum volo manere*, dixisset Christus, quidni vera discipulorum opinio fuisset? Nec Joannis verba de falsa discipulorum opinione constarent, sed sibi invicem adversarentur ac contradicerent; dixisse enim Christum, *Sic eum volo manere*, et non dixisse quod non moritur, aperta contradictione, si vera de se Evangelista loquitur, qui et in cæteris magis dilectus, et ut de seipso loquens, apertius mentem voluntatemque Salvatoris intelligebat, profecto, *Si eum manere volo*, non, *Sic eum volo manere*, legendum est, et vero Evangelistæ testimonio fides habenda, qui mox asserit, se illum esse qui scribit et verum testimonium de his perhibere, non modo de Christi actionibus hoc asseverans, sed de omnibus a se in Evangelio scriptis. Hoc ipsum Chrysostomi quoque verba manifestissime comprobant, qui super his verbis quasi vociferabundus : Mirare, inquit, Evangelistæ humilitatem, quomodo aliorum de se non rectam opinionem corrigit, qui non intellexerunt quod de ipso Dominus dixerat, sed putarunt eum non moriturum. Præterea cum e Græca lingua in Latinam translatum esse hunc codicem, nulli sit dubium, constetque apud Græcos sine aliqua ambiguitate legi ἐὰν, hoc est *si*, profecto necesse est ut et Latini quoque *si* legant. Quæ enim cum Græca veritate consentiunt, Hieronymus inquit, illa correcta sunt. Et Augustinus, ad exemplaria præcedentia recurrendum ait, si quam dubitationem Latinorum interpretum infinita varietas attulerit; rursusque libros Novi Testamenti, si quid in Latinis varietatibus titubat, Græcis cedere oportere dijudicat. Taceo quod doctores Græci, Origenes, Chrysostomus, Cyrillus et cæteri omnes hunc locum eo modo exponunt quo et se habere litteram diximus, quibus profecto tanquam summis viris, ac in propria lingua apprime eruditis, et quæ in eadem lingua scripta sunt exponentibus, potius quam quibusvis aliis credendum esse negari non potest. Sed ne recentiores quidem doctores Latinos hæc latuere, præsertimque Thomam Aquinatem, virum ut sanctissimum, ita etiam doctissimum. Hic in ea quam super Evangeliis ex veterum doctorum dictis expositione componit, *si* scriptum esse inquit in Græco. Quod si in Græco *si* scriptum est, ut Thomas asserit, in translationibus vero non vitiosis, teste Hieronymo, non modo verba, sed etiam ordo ipse verborum servandus est, constat sane Latinos codices librariorum vitio depravatos, non recte se habere.

Et hæc quidem ad probandam Græcæ litteræ sinceritatem satis sit in præsentia dixisse, ex quibus adversariorum quoque argumenta solvi et refutari facile possunt. Nam quod principio doctorum Latinorum auctoritatem adducunt, et nos quidem Græcorum auctoritatem opponimus, quibus certe, cum de his quæ in eorum lingua scripta sunt loquantur, et alioquin nec sanctitate vitæ, nec doctrina habeantur inferiores, credendum potius esse fatendum est. Ad hæc dicimus non esse sufficiens veritatis testimonium, quod aliqui doctores ita eum locum exposuerunt, siquidem pleraque alia in hujusmodi translationibus invenies, vel per librarios corrupta, vel per interpretes non recte translata, quæ tamen sancti doctores, litteram quam repererunt, secuti, juxta eamdem litteram conati sunt exponere, et ita exposuerunt, ut aliquando, quamvis litteræ veritatem non fuerint assecuti, veram tamen sententiam cum summa sapientia excerpserint, nonnunquam etiam, si aliam ediderint sententiam, quam auctoris exstiterit, ita tamen acutam et gravem et luculentam ediderint, ut ipsa et non alia videatur esse debere. Equidem fateor Augustinum, virum sublimis ingenii, per *sic* hunc locum exposuisse, et quidem gravissimis acutissimisque rationibus, hoc autem non satis esse ad persuadendum ita debere scribi, ex eodem doctore manifestissime probabo. Is enim locum illum Epistolæ primæ ad Timotheum exponens, ubi apud Græcos scribitur, Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, hoc est, *Fidelis sermo et omni acceptione dignus*, ita enim Hieronymus quoque hunc locum interpretatus est, *Humanus* inquit, *sermo*. Quid ita? Quia ita tunc scriptum repererat et sic per interpretem fuisse translatum, tantoque acumine et elegantia ac gravitate sententiarum eum locum exponens illustrat atque exornat vir ille sapientissimus atque sanctissimus, ut nemo crederet aliter scribi debuisse, præsertim quid apud Græcos scribatur ignorans. Nulla quippe apud illos vocabuli hujus ambiguitas. Siquidem πιστὸς *fidelis* sine dubitatione significat, quemadmodum et πίστις *fides* dicitur; nec aliqua est similitudo hujus verbi πιστὸς cum ea dictione Græca quæ *humanum* significat; et tamen ita sæpe eo in loco replicat hoc verbum apostolus, ut vehementer admirer quo pacto qui primus hoc in Latinum mutavit eloquium, tantum a Græcæ vocis significatione discesserit. Quid enim commune habet *humanus* cum *fideli?* Hieronymus postea hoc, ut pleraque alia, correxit, et Græcam vocem repræsentans, *fidelis sermo* scripsit, non *humanus;* quo fit ut nec Latino cuiquam dubium esse debeat errasse illum, qui pro *fidelis humanus* antea scripserit contra Hieronymi, qui Græcæ linguæ peritissimus fuit, judicium. Hunc tamen sive imperiti interpretis seu dormitantis errorem librarii, ita scite, graviter ac sapienter exponit summum illud Augustini acutissimumque ingenium, ut, quemadmodum supra diximus, difficile sit existimare aliter dici debuisse, nisi quis ab auctore dictum fuisse

perspexerit. Quod ut facilius intelligatur, libet ipsa Augustini verba, quæ in sermone *De verbis Apostoli* scripsit, inserere. « Audimus, inquit, beatum Paulum apostolum, dicentem : *Humanus sermo, et omni acceptione dignus, quia Christus Jesus venit in mundum, peccatores salvos facere, quorum primus ego sum* [1]. Humanus ergo sermo et omni acceptione dignus. Quare humanus et non divinus? Procul dubio nisi iste humanus sermo et divinus esset, dignus omni acceptione non esset. Sed sic est sermo iste humanus et divinus quomodo est ipse Christus et homo et Deus. Si recte intelligimus sermonem istum non solum humanum esse, verum etiam divinum quare Apostolus humanum dicere maluit quam divinum? Procul dubio enim qui non mentiretur, si diceret divinum, non sine causa maluit dicere humanum. Hoc ergo elegit, per quod Christus in mundum venit. Venit enim per quod homo erat, non per quod Deus erat. Semper hic erat. Ubi enim non est Deus, qui dixit : *Cœlum et terram ego impleo* [2]? Christus certe est sapientia et virtus Dei de qua dicitur, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* [3]. Ergo in hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. Et hic erat, et venit : hic erat per divinam majestatem, venit per humanam infirmitatem. Quia ergo venit per infirmitatem humanam, ideo prædicans adventum ejus dixit *humanus sermo* [4]. Non liberaretur humanum genus, nisi sermo Dei dignaretur esse humanus. Nam et homo ille dicitur humanus, qui se exhibet homini, et maxime qui hospitio suscipit hominem. Si ergo humanus dicitur, qui in domo sua suscipit hominem, quam humanus est, qui in se suscipit hominem? Ergo *humanus sermo, et omni acceptione dignus.* » Videsne ut locum hunc sanctissimus doctor graviter luculenterque exponit, ubi tamen, Hieronymo teste, non recte *humanus*, sed *fidelis* dicendum esse exploratum? Non est igitur sufficiens veritatis argumentum, ideo sic scribendum asserere quia cum locum Augustinus et nonnulli alii doctores ita exposuerunt. Hieronymum autem ita exponentem non meminimus legisse. Patet hoc idem illius, quem supra memoravimus, Nicolai bibliothecæ suffraganei verbis, qui post multa quæ commemoravit, mendose vel translata vel per librarios scripta, addit postremo, « Quorum mendaciorum nonnulla etiam exposita reperisse me memini. » Ex quibus verbis apparet potuisse aliqua a doctoribus exponi, qui, linguam unde translata fuerant, ignorantes, litteram quam reperiebant necessario sequebantur, et nihilominus esse mendosa. Ad hæc accedit, quod cum sacræ litteræ, sicut supra dictum est, tantæ sint profunditatis, ut varios sensus, multasque et diversas suscipiant expositiones, non est mirabile existimandum, si præter veram alicujus auctoritatis sententiam, alia minus recta diversis rationibus ita defendatur, ut recte videatur ex omni parte consistere. Etenim cum in cæteris disciplinis omnibus voces tantummodo sint, quæ res significent, hoc proprium est ac peculiare Scripturæ sacræ, quod non modo in ea voces res significant, sed etiam res per hujusmodi voces significatæ, res alias significant. Hinc est quod non modo juxta litteram, sed allegorice et moraliter, et anagogice sacram Scripturam exponunt, ita ut quævis ejus particula ad aliquem istorum sensuum reduci possit. At ubi historica seu litteralis expositio prosequenda est, nisi vera sit littera, sensus quoque claudicet necesse est.

Quod vero secundo loco asserunt, nihil prorsus in Scriptura sacra innovandum esse, impiumque esse ex ea imminuere aliquid, vel mutare, an ita sit, Hieronymus ipse respondeat, qui, ut supra retulimus, non solum mutasse, sed emendasse se ac correxisse profitetur, quæ a præcedentibus interpretibus male dicta invenit, vel a præsumptuosis emendata perversius, vel a librariis dormitantibus addita vel commutata. Neque solum Vetus, sed Novum etiam Testamentum, ipsumque Evangelium tanquam antea corruptum emendasse se prædicat, ut posteriores etiam fecisse, Scriptura eandem jacturam post Hieronymum passa, supra demonstravimus. Si igitur non impium, sed pium, imo vero piissimum fuit, Hieronymum talia emendare, addendo, subtrahendo, mutando; si posterioribus licuit, prout certe licuit, quavis causa ortos errores corrigere, ex quo tot doctorum virorum libri fluxerunt, quibus correctorium Bibliæ nomen est inditum, cur id nostræ ætatis hominibus non liceat? Audeant itaque primo Hieronymum, et cæteros qui eum secuti sunt, Ecclesiæ doctores impios dicere, et tunc nos quoque ejusdem criminis peragant. Sed hæc certe aut rudium hominum verba sunt aut malevolorum maleque dicentium.

Nunc ad illud quod tertio loco posuerunt, argumentum responsuri, *si* conjunctionem ideo conditionalem dici affirmamus, quod nunquam vera sit nisi conditione completa, et regulam hanc quam tradunt, ut novam quidem temereque inventam, minime veram asserimus. Neque enim indicativo, sive præsenti sive præterito, juncta, conditionalis semper vera est, sed aliquando etiam falsa; neque cum subjunctivo posita, falsa semper, sed aliquando vera, prout ex rerum conditione falsitas veritasve colligitur. Quod ut manifestius intelligatur, quid grammatici sentiant, dicemus, deinde quædam ex dialectica subjungemus. Grammatici omnes tam Græci quam Latini, et in primis Priscianus, qui non modo sequitur Græcos, sed id se facere multis in locis gloriatur, si conjunctionem conti-

[1] I Tim. I, 15. [2] Jerem. XXIII, 24. [3] Sap. VIII, 1. [4] I Tim. I, 15.

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΜΕΣΑΙΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΙΤΑΛΙΑΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΘΝΕΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

E.I.A. Ιωάννινα 2006

nuativam esse aiunt ; quando enim Græcum significat, eamque sicut et reliquas continuativas, cum a Græcis [1] ab Apollonio Herodiani patre, inter causales connumeratum esse, ordinemque præcedentis rei ad sequentem significare, cum aliqua dubitatione essentiæ rerum, vel, ut Græci dicunt, sine significatione essentiæ, ut, *Si stertit, dormit ;* et *Si ægrotat, pallet ;* et, *Si febri vexatur, calet ;* neque enim converso ordine in his consequentiam sententiæ servat oratio. Non enim qui dormit, omnino stertit, et sic de cæteris. Non irrationabiliter eas causales esse aiunt. Et continuationis, quemadmodum et adjunctionis et effectionis, per has causa ostenditur reddi. Continuationis, ut, *Si ambulat, movetur :* causa enim cur movetur, ipsa est ambulatio. Hujusmodi causales interdum pro approbativis poni commemorant, quoniam scilicet, et id quod dicimus, ita certum apertumque est, ut impossibile sit aliter opinari, tuneque duntaxat indicativo conjungi, ut apud Virgilium, *Si quid usquam Justitiæ est ;* et alibi, *Di, si qua cœlo est pietas.* Indubitatum enim et in cœlo pietatem esse, et in mundo justitiæ aliquid. Hinc in facilem errorem inciderunt adversarii mei, putantes quoniam si causalis pro approbativa posita cum indicativo conjungitur, ideo et e converso, quoties cum indicativo conjungitur, esse approbativam, quod longe est a veritate ; non enim quoties indicativo conjungitur, esse approbativa potest, quamvis quoties approbativa est, indicativo jungatur. Infinita hujus rei exempla sunt, sed nobis hæc modo sufficiant. *Si male locutus sum,* inquit Dominus apud Joannem, *testimonium perhibe de malo ; si autem bene, quid me cædis* [2] ? Si quis hoc loco asserat ideo approbativam esse *si* conjunctionem, quoniam præsenti indicativo jungitur, certe et male locutum Dominum asserat necesse est. Quod si male locutus est Dominus (quod nefarium est sentire), cur mox addit, *Si autem bene ?* Et cum de se diceret Salvator, *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia,* quod in Beelzebub eum ejicere dæmonia fateatur oportet qui *si* indicativo junctam, approbativam vult esse oportere. Verum non nobis, sed hæc nos dicere cogentibus, hujusmodi blasphemias imputari volumus. Similiter apud Virgilium dicitur,

Si datur Italiam, sociis et rege recepto,
Tendere, ut Italiam læti Latiumque petamus.
Sin absumpta salus, et te, pater optime Teucrum,
Pontus habet Libyæ, et reliqua,

ubi, quamquam indicativo *si* præpositio jungatur, non tamen approbativa est, sed causalis, sive conditionalis ; neque enim significat rem certam ; unde mox additur,

Sin absumpta salus.

Sed hæc de præceptis grammaticis satis sint, nunc autem de dialectica referamus. Licet *si* conjunctionem conditionalem esse, etiam dialectici fateantur, conditionalem tantum ex vi locutionis nihil prorsus affirmare, nullamque suarum partium asserere tradunt, sed tantum inferre consequens antecedente confesso. Nulla etenim propositionis pars, sive indicativo sive subjunctivo *si* conditionalis conjunctio adjungatur, absolute seu categorice ponitur, sed solum consequens propositionem infert, posito tamen antecedente conditionaliter, et non alias ; ideo nullius partis veritas ex totius veritate potest inferri. Quis enim sanæ mentis ausit dicere, quoniam vera sunt hujusmodi propositiones, *Si sol est supra terram, dies est ;* et, *Si homo currit, animal currit,* idcirco et antecedentia vera esse, scilicet quod sol sit supra terram, et homo currat ? Itaque inter illas propositiones in quibus *si* indicativo adjungitur, et eas in quibus adjungitur subjunctivo, non hoc interest, quod illæ quidem certitudinem, hæ vero ambiguitatem habeant, sed quod illarum principales partes seorsum acceptæ, atque perfectum, et affirmant negantve aliquid, instar propositionum categoricarum, quæ verum falsumve significant. Etenim ab hac propositione, *Si Socrates febri vexatur,* ablata *si* conjunctione, reliqua pars, quæ est *Socrates febri vexatur,* categorica efficitur propositio, et verum falsumve significat. Illarum vero partibus hoc minime contingit. Nam si ab hac propositione, *Si Socrates curret, si* conjunctionem abstuleris, reliqua pars, quæ est *Socrates curret,* nec categorica propositio est, nec aliquid affirmat negative, sed ut falsum vel verum significet, sensumque perficiat, ex aliis dependet partibus. Ex his ergo manifesta ad tertium argumentum adversariorum est responsio. Siquidem hæc propositio, *Si eum volo manere donec veniam,* non ideo certum significat, quia indicativo conjungitur propter eas, quas diximus, rationes. Falsa est igitur adversariorum conclusio, quod scilicet particula illa significet, ac si diceretur, *Sic eum volo manere,* quippe fallacia consequentis est. Nec enim, ut supra dictum est, convertitur, neque vero possumus dicere, quoniam cum approbativa est, si indicativo conjungitur, approbativam esse. Sed ut jam quartum adversariorum argumentum aggrediamur, dicimus minorem falsam esse. Etenim satis a nobis supra ostensum est, continuatam adhuc vitam Joannis Evangelistæ, dubii quidem habere plurimum, certi vero nihil, mortem vero ejus plus certi habere quam dubii. Adversarii vero in hoc præcipue fundant argumentum, quod nulla sit de Joannis morte dubitatio. Quod vero ad confirmationem opinionis suæ, exemplum adducunt die Veneris carnes edentis, quid aliud dicendum est, quam quod paulo ante retulimus, veritatem vel falsitatem rei hujusmodi propositionem vel certam facere, vel ambiguam ? Enimvero qui tali die carnibus vescitur, si verum fateri velit, et increpanti ita responderit, *Si comedo,*

[1] *Locus obscurus* [2] Joan. xviii, 23.

quid ad te? comedere se acta affirmat. Quid si idem dicatur non comedenti? Nonne et ille ita respondebit, *Si comedo, quid ad te?* non quidem ut vesci se carnibus fateatur, sed ut falso arguentem irrideat, et injustum accusatorem irritet atque contemnat. Quid si eo die comedens carnes, ab accusatore suo provocatus, ita respondeat, *Si comedo vel non comedo, quid ad te?* recta certe locutio erit, an ideo dicemus, quoniam conditionalis indicativo conjungitur, approbativam esse, verumque esse, quod ille carnes edat, et non edat: id vero ne insani quidem fatentur. An vero dicemus unam quidem partem veram esse, alteram falsam? Falsum igitur erit, quoties si indicativo conjungitur, esse approbativam. Quod vero adversarii, velut tacitæ objectioni respondentes, non vim verborum et sensum intellexisse Dominum, sed negare Evangelistam, aiunt, illum hujusce modi verba protulisse, inepta sane et puerilis Evangelistæ sententia foret, si sciens Dominum velle se in hac vita manere donec veniret, condiscipulos veluti falsa opinantes redarguere, idque duntaxat prolatione verborum; in quo illi quidem mirifice forent laudandi, nimio acumine ingenii ex ambiguo sermone veram elicientes sententiam. Quos contra Chrysostomus falsæ de se opinionis refert ab Evangelista fuisse correptos; quod cæteri quoque, qui eum vita functum putant, procul dubio dicerent. Dicere præterea per ea verba, *Sic eum volo manere*, voluisse Christum ita manere Joannem, sed Petrum redarguere, minime ad se pertinentia quærentem, puerili potius contentioni vel argutuli sophistæ fallaciis, quam Domini nostri Jesu Christi gravitati et sapientiæ convenit. Sed esto sane ut dicitur; nonne hoc superioribus dictis repugnat? Etenim si verba duntaxat Evangelista negat, ut dictum est, sensum igitur concedit; dixit ergo eum Christus non moriturum; quod si ita est, quomodo hæc duo constabunt, quod et eum non moriturum dixerit Christus, et quod non ideo dixerit, quod ita vellet, sed ut Petrum redarguere arcana quærentem? Demum, quis non videat quartum adversariorum argumentum huic solutioni contrarium esse? Siquidem illic dicunt procul dubio Joannem adhuc se manere, hic vero, non ideo sic dixisse Dominum quod ita vellet, sed ut Petrum increparet. Nam quod postremo addunt, moriendum potius esse quam quidquam de sacra Scriptura commutandum; neque posse esse catholicum, qui hunc Evangelii locum commutare præsumpserit, addunt que eum, qui hoc ausus fuerit, etiam pejora facturum, si ei auctoritas et vires accesserint, etsi talia sint quæ nos ad risum potius moveant, quam ad respondendi laborem suscipiendum, tamen ne hanc A quoque partem intactam præteriisse videamur, Hieronymum, Augustinum cæterosque et veteres et novos doctores opponimus, qui cum non modo catholici, verum etiam sanctissimi fuerint atque habeantur, multa tamen et in Veteri ex Hebræo, et in Novo Testamento ex Græco fonte edocti, mutare, demere, addere, corrigere, emendare, resecare, reformare, et, ut eorum verbis utar, readdere non erubuerunt, quemadmodum in superioribus satis superque a nobis ostensum putamus. Verum, ut aliquando dicendi finem faciamus, dissolutis jam atque rescissis adversariorum argumentis, dicimus ingenueque testamur, licere cuivis, tum veritate rei, tum Græcæ atque originalis linguæ concordia freto, absque ullo metu aliquove injustæ calumniæ B periculo, cum sancto Evangelista Græcisque doctoribus, *Si eum volo manere donec veniam*, legere atque proferre, muliebribus minis et vanorum hominum jurgils contemptis ac pro nihilo habitis. Licet autem in calce orationis quasi signum, ut aiunt, imprimere sermoni, et veluti asylum contra omnes oppugnantes nos recipere. Eia igitur eat, progrediaturque in medium egregius sacrarum litterarum interpres, integerrimus vir Hieronymus, et quasi veritatis ac justitiæ propugnator, quomodo ipse hunc locum transtulerit, ostendat. Ille in ea, quam ad Jovinianum *de virginitate* scripsit, elegantissima oratione, rursum, inquit, de Petro loquens, post auditam sententiam, quod ab alio cingendus C esset, et ducendus quo nollet, et crucis illi fuisset passio prophetata, et ille diceret: Domine, quid iste? nolens Joannem deserere, cum quo fuerat semper copulatus, dicit ei Dominus: *Quid ad te, si eum volo sic esse?* Quis amplius alios testes citat? quis aliud desiderat testimonium? cum Hieronymum ita audiamus dicentem, *Si enim volo sic manere.* Quid enim aliud est sic esse, nisi manere? Nam ita dicere, *Sic eum volo, sic esse*, nemo auderet, nisi barbarus. Manifestum est igitur, et antiquiores Hieronymo interpretes, qui *sic* pro *si* scripserunt, nisi librariorum menda fuerit, errasse, cum Hieronymus ipse, *si volo*, dixerit, et eos qui Hieronymum sunt secuti, pristino usu corrupti sermonis prævalente, vel imperitorum præsumptione, vel incuria librariorum, pro *si* Hieronymiano, D *sic* illud pristinum continuatis temporibus conscripsisse. Sed nos quidem cum Hieronymo, cum sinceritate Græcæ scripturæ, cum Græcis doctoribus, ut fas est, sentientes, *Si eum volo manere*, legamus, ad gloriam ejus qui per sacratissimum Evangelistæ Joannis os Græco sermone scribentis, hæc loquens absque ulla prorsus ambiguitate verborum, *Si eum*, inquit, *volo manere donec veniam, quid ad te? Tu, sequere me.*

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΔΙΕΘΝΕΣ ΚΕΝΤΡΟ ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΚΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΚΑΙ ΜΕΛΕΤΩΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
Ε.Γ.Δ της Κ.τ.Π ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2006